

احمد شاه قاجار ، کودکی که شاه شد

سحر امینی

مقدمه:

روز ۹ آبان ۱۳۰۴ ، روز خلع احمد شاه و تصویب لایحه انقراض سلسله قاجاریه در مجلس شورای ملی و تصویب سلطنت موروثی رضا خان پهلوی بود . احمد شاه که در اروپا به سر می برد نسبت به این لایحه اعتراض نمود و در پاریس اعلامیه ای مبنی بر غیر قانونی بودن این لایحه منتشر نمود اما نتیجه ای در بر نداشت . رضاخان سردار سپه از غیبت شاه استفاده نمود و به هدف خود یعنی سلطنت دست یافت. در نتیجه سلطنت ۱۲۰ ساله قاجار پایان یافت و برگی جدید از تاریخ معاصر ایران گشوده شد.

قاجاریه در اصل از ایلاتی بودند که در زمان یورش چنگیز خان مغول و جانشینانش به سرزمین های غربی قلمرو خود از جمله چین و ایران ، همراه آنان به این مناطق وارد شدند و در بخش های مختلف از جمله ارمنستان ساکن گردیدند . آنان از زمان حکومت صفویه در به قدرت رساندن شاه اسماعیل وارد صحنه سیاست شدند . در دوره شاه عباس صفوی به ۲ گروه تقسیم شدند و در مرزهای شمالی ساکن گردیدند تا با شورش و تجاوز سایر اقوام در برابر دولت مرکزی مقابله نمایند . بخشی از این ایل در گرگان و استر آباد با ترکمانان مقابله می کردند که موسس سلسله قاجاریه ، آغا محمد خان قاجار، از اشاقه باش و تیره قوآنلو بود . او همراه برادرش در شیراز تحت نظر کریم خان زند قرار داشت و بالاخره در مقابل خان زند به پا خاست و در سال ۱۲۰۰ هجری قمری در تهران تاج گذاری کرد . از این تاریخ زمان سلطه قاجارها بر ایران آغاز گردید. و از بی کفایتی شاهان این سلسله بخشهای زیادی از ایران از دست رفت . این دوره با آغاز عصر استعمارگری کشورهای اروپایی از جمله کشورگشایی های ناپلئون ودر مقابل آن انگلستان و به استعمار در آمدن هند و رقابت روسیه با این دو کشور همراه بود و در این میان شاهان قاجار در پی آرام کردن شورش های داخلی بودند . جنگهای ایران و روس آغاز گردید و دولت ایران که توان مقابله با دولت قدرتمندی چون روسیه را نداشت از طرف دیگر خیانت برخی از عمال دولتی و شورش های داخلی که از قدرت نظامی آنها کاسته بود ، مسبب امضای عهدنامه های گلستان و ترکمانچای شد و بخشهایی از شمال و شمال غربی ایران به روسیه واگذار گردید .

آغاز حکومت ناصرالدین شاه با سفرهای اروپایی شاهان قاجار همراه بود، که هزینه های هنگفتی در بر داشت و با استقراض از بانکهای خارجی به خصوص انگلستان و اعطای امتیازاتی به دولت روسیه هزینه این سفرها پرداخت می شد . مظفرالدین شاه نیز راه پدر را ادامه داد . او که شاهی بیمار بود تنها کاری که توانست شاید در آن زمان به نفع ایران انجام دهد امضای فرمان مشروطیت و تشکیل مجلس بود که در اواخر حکومت او به انجام رسید و فصلی جدید از مخالفت های شاه و مزدوران دولت های استعمار گر را در برابر مبارزان بر حق و میهن پرستان آغاز گردید که نتیجه آن نیز به توپ بستن مجلس و لغو فرمان مشروطه توسط محمد علی شاه بود . تمام این رخداد ها نشان از بی کفایتی و ضعف شاهان و دولت مرکزی در اداره امور کشور بود .

اوضاع سیاسی ایران در آغاز سلطنت احمد شاه

احمد شاه قاجار هفتمین و آخرین شاه سلسله ۱۲۰ ساله قاجار بود که دوره سلطنت او از بحرانی ترین دوره های تاریخی ایران و دوره قاجاریه بود . دو دستگی بین سران و نمایندگان مجلس ، آشفتگی سیاسی و ترورهای مخفی ، خالی بودن خزانه و بحران مالی از عمده ترین مشکلات این دوره بود . تهران توسط مجاهدین و مخالفین حکومت محمد علی شاه فتح گردید و محمد علی شاه به سفارت روسیه پناهنده شد . با تشکیل شورایی که

اعضای آن رجال و برخی نمایندگان مجلس اول بودند وی از سلطنت خلع گردید و احمد میرزا بزرگترین فرزند ذکور محمد علی شاه را به عنوان شاه ایران برگزیده شد . در این زمان احمدشاه کودکی ۱۲ ساله بود و تجربه کافی در اداره امور کشور را نداشت در نتیجه عموی او عضد الملک ، بزرگ خاندان قاجار را به نیابت سلطنت منصوب نمودند و از این پس او اداره امور کشور را در دست گرفت . در این دوره از سلطنت احمد شاه ، مجلس ، وابستگی نمایندگان آن و ناتوانی شاه در اداره امور کشور نقش موثری در تحولات ، آشوبها و اختلافات بین گروه های مختلف داشت .

دولت های روسیه و انگلیس از آغاز دوره قاجار در پی گسترش نفوذ خود و سود بردن از منابع سرشار کشورها در خاورمیانه بخصوص ایران بودند. در این دوره به دنبال تبدیل ایران به مستعمره خود بودند و آنچه در این دوره قابل ملاحظه است وابستگی دولت ها و برخی نمایندگان مجلس ایران به این دو دولت است که گاهی اوقات راه آنها را در رسیدن به اهدافشان کوتاه می کردند . احمد شاه نیز توانایی مقابله با نفوذ عمال این دولت ها در دستگاه حکومتی ایران را نداشت و در همین دوران درست ۸ روز پس از تاجگذاری احمد شاه جنگ اول جهانی آغاز شد و انگلیس و روسیه به بهانه مقابله با نفوذ عثمانی در خاک ایران ، با نیروهای نظامی در ایران مستقر شدند. این امر باعث شورش در مناطق مختلف و افزایش ناراضی مردم از احمد شاه و دولت وی شد .

وقوع انقلاب روسیه و تشکیل اتحاد شوروی نیز یکی دیگر از وقایع مهم دوران حکومت احمد شاه بود که ایران نیز از اثرات آن مصون نماند و برخی از شهر های شمالی دستخوش نفوذ بلشویسم گردید. سربازان روسی در شهرهای شمالی از اردبیل تا قزوین و همدان تا کرمانشاه را عرصه نبرد با عثمانی و مداخله در امور داخلی ایران نموده بودند. هدف آنان تجزیه استانهای شمال و شمال غربی ایران بود .

از طرف دیگر پایان جنگ اول جهانی دوران توسعه استعمار انگلیس در خاورمیانه برای حفظ منافع اش از جمله نگهداری هندوستان ، به دست آوردن بازارهای داخلی منطقه و دسترسی به نفت این منبع با ارزش و مقابله با خطر بلشویسم محور فعالیت های انگلیس بود. یکی از طرح های انگلستان قرار داد ۱۹۱۹ بود که با موافقت ایران و امضای آن ، ایران بطور آشکار تحت الحمايه و مستعمره انگلیس می شد ، لرد کرزن وزیر امور خارجه وقت انگلستان سخت به دنبال انعقاد این قرار داد بود و در ایران هم نصرت الدوله وزیر امور خارجه ایران تلاش می کرد شاه را متقاعد به امضای آن نماید با مخالفت شدید جامعه بین المللی و مجمع اتفاق ملل که تازه تشکیل شده بود به رسمیت شناخته نشد و در ایران هم برخی نمایندگان و مردم با آن مخالفت شدید نمودند و شاه را از امضای آن بازداشتند . اما انگلیس طرح دیگری را اجرا نمود که منجر به خلع احمد شاه و سقوط قاجاریه گردید .

احمد میرزا قاجار تا پایان زندگی

احمد میرزا دومین پسر محمد علی شاه و بزرگ ترین پسر او ازملکه جهان بود که در سال ۱۲۷۵ هجری شمسی در دوران ولیعهدی پدرش در تبریز به دنیا آمد . کودکی او در تبریز سپری شد و تحت تعلیم معلمان و مربیان روسی قرار گرفت و یکی از این معلمان به نام اسمیرنوف در او نفوذ بسیاری داشت . احمد میرزا بسیار مورد توجه وعلاقه پدر و مادر بود .

در همان اوایل سلطنت محمدعلی شاه در ۱۰ سالگی به ولیعهدی رسید و طبق رسوم خاندان قاجار حکومت تبریز به او محول شد و در ۱۲ سالگی بعد از فتح تهران و خلع پدرش از سلطنت از طرف مجلس عالی متشکل از رجال و برخی نمایندگان ، رسماً به عنوان پادشاهی ایران دست یافت اما به دلیل کمی سنش عموی او عضدالملک قاجار که بزرگ خاندان قاجار بود نیابت سلطنت وی را بر عهده گرفت. البته دوران نیابت سلطنت او طولی نکشید و یک سال بعد در سن ۹۰ سالگی درگذشت و بعد از او با وجود کاندیدا هایی چون علاءالدوله داماد عضدالملک ، میرزا حسن خان مستوفی الممالک و عزالدوله برادر ناصرالدین شاه ، گروه وابستگان سیاست انگلیس ابوالقاسم ناصرالملک برای بر عهده گرفتن نیابت سلطنت معرفی و او با تلاش ذکاءالملک فروغی رئیس مجلس به نیابت سلطنت منصوب شد . وی برای قبول چنین پستی شرایط سنگینی را قائل شد و ماهانه صد هزار ریال حقوق دریافت می کرد و اعلام نمود وظیفه اش فقط معرفی رئیس الوزرا می باشد باقی امور به دست وزیران و مجلس می باشد . ۴ سال بعد نیز با دریافت مقرری خود ایران را به دست شاه بی تجربه و جوان سپرد و به انگلستان رفت.

احمد شاه درتیر ماه ۱۲۹۳ با رسیدن به سن قانونی ۱۸ سالگی در کاخ گلستان بر تخت طاووس نشست و تاجگذاری کرد و ۱۷ سال پادشاهی نمود . همزمان با آغاز سلطنت وی و چند روز بعد از تاجگذاری بود که جنگ اول جهانی آغاز و اورا گریبان گیر مشکلات داخلی و خارجی کرد .

احمد شاه همچون پدربزرگش مظفرالدین شاه و جدش ناصرالدین شاه سفرهایی با مخارج بالا به اروپا داشت که هزینه آنها از طریق استقراض از بانکهای خارجی تامین می شد . او در طول ۱۷ سال سلطنت ۳ بار به اروپا سفر کرد . سفر اول او در آبان ماه سال ۱۲۹۸ به مدت ۷ ماه بود . این سفر به منظور امضای قرارداد ۱۹۱۹ که رسماً "ایران را تحت الحمايه انگلستان می نمود ترتیب داده شد و در این سفر فیروز میرزا نصرت الدوله وزیر خارجه با گرفتن ۶۰ هزار لیره (یک میلیون و پانصد سی هزار ریال هزینه سفر از محل درآمد نفت جنوب با شاه همراه شد که تمامی این مبلغ را خرج کرد . در این سفر هدف از حضور شاه در لندن ، موافقت با قرارداد ۱۹۱۹ و تایید و تنفیذ آن بود اما احمد شاه علیرغم تلاش نصرت الدوله آن را امضاء نکرد و درصیافت شهرداری لندن در سر میز شام در جواب نطق لرد کرزن وزیر امور خارجه انگلیس از هر گونه اشاره به موضوع قرارداد خودداری نمود . ناصر الملک به او گوشزد نمود اگر با قرار داد موافقت نکند به ضررش تمام می شود اما شاه توجه نکرد و در نهایت نیز چنین شد .

سفر دوم او به اروپا در سال ۱۳۰۰ شمسی انجام شد و ۱۰ ماه طول کشید . در طول این ماهها رضا خان میرینج که تازه با کودتای اسفند ۱۲۹۹ بر علیه حکومت مرکزی و با نقشه انگلیس به مقام وزارت جنگ رسیده بود در صدد برآمد زمینه را برای افزایش قدرت خود فراهم سازد و از غیبت شاه استفاده نمود . او که برخلاف سید ضیاءالدین طباطبایی هم قطارش در کودتای ۱۲۹۹ ، اعتماد شاه را کسب نمود و اداره امور نظامی کشور را به دست گرفت و چندی بعد نیز با تهدید و اعمال فشار به شاه فرماندهی کل قوا را که از اختیارات شاه بود به دست گرفت .

آخرین سفر شاه به اروپا بی بازگشت بود . شاه این بار برای معالجه به اروپا رفت . در این دوران رضا خان مقدمات سلب قدرت از احمد شاه و انقراض قاجاریه را فراهم نمود و به موجب مصوبه ای که در ۹ آبان ۱۳۰۴ به تصویب رسید احمدشاه از سلطنت خلع و انقراض قاجاریه اعلام گردید . برادر و ولیعهد او نیز به طرز تحقیرآمیزی از کشور خارج شدند. در پی این اعلامیه احمد شاه در پاریس اعلامیه ای بر غیر قانونی بودن این مصوبه منتشر کرد و در این اعلامیه اظهار داشت که : کودتای رضاخان برخلاف قوانین است و با زور سرنیزه به انجام رسیده و کشور و ملت ایران را به بدبختی و مصیبت می کشاند.

کمی بعد از این اتفاق مصطفی کمال آتاتورک که به تازگی به عنوان اولین رئیس جمهور ترکیه قدرت را در دست گرفته بود سفیر ایران در ترکیه ، انوشیروان سپهبد را به کاخ ریاست جمهوری احضار نمود و به او توصیه کرد که پیغام اش مبنی بر همکاری و حمایت احمد شاه برای باز پس گیری تاج و تخت و سلطنت اش را فوراً به شاه برساند و اعلام کند که : «دولت ترکیه به دلیل دوستی و از روی حسن نیت وظیفه ملی خود می داند که با در اختیار گذاشتن نیروی نظامی کافی از طریق غرب وارد ایران شده و تاج و تخت ازدست رفته او را برگرداند .»

اما احمد شاه به دلیل بی رغبتی به سلطنت و یا از روی غرور اش این پیشنهاد را رد کرد و بعد از آن نیز آتاتورک حمایت خود را از شاه ایران رضاخان پهلوی اعلام و حکومت او را به رسمیت شناخت .

سه سال بعد از خلع قاجاریه ، احمد شاه به ناراحتی کلیه دچار شد تحت درمان چند پزشک معروف قرار گرفت اما در نهایت در سن ۳۲ سالگی در بیمارستانی در پاریس درگذشت و جنازه وی بر طبق وصیتش به عراق حمل و در کربلا در مقبره پدرش به خاک سپرده شد . در مراسم تشییع جنازه او هیچ یک از مقامات دولتی ایران شرکت نکردند.

از بررسی خاطرات رجال قاجار چنین بر می آید که وی بر خلاف دیگر سلاطین قاجاریه، فردی نسبتاً آگاه بود و بر اوضاع وقوف داشت و سیاستها را می شناخت و راه گریز از آنها می دانست ولی وسیله و امکانات او محدود بود؛ نه ارتشی قابل ملاحظه داشت و نه بودجه کافی. اوضاع زمان و مداخله بیگانه هم مانع از آن بود که بتواند اقدامی کند.

ازدواج احمدشاه و بازماندگان وی

احمد شاه ۵ بار ازدواج کرد او در سال ۱۲۹۲ در سن ۱۷ سالگی با بدرالملوک والا که پدرش شاهزاده ظهیرالسلطان والا و نوه عباس میرزا بود ازدواج کرد . این ازدواج توسط مادر احمد شاه ترتیب داده شد و مراسم عقد با تشریفات مفصلی برگزار گردید. حاصل این ازدواج ایراندخت دختر بزرگ وی بود . با وجود علاقه فراوان احمد شاه به بدرالملوک اما او که پدرش را شایسته تر از احمد شاه می دانست با احمد شاه اختلاف پیدا کرد و ازدواج آنها منتهی به جدایی گشت. پس از آن ۴ بار دیگر ازدواج :

۱- لیدا جهانبانی ، که از او فرزندی نداشت. ۲- خانم خانم ها معزی ، دختر شاهزاده معزالدوله از خاندان قاجار بود و همایون دخت دختر وی حاصل این ازدواج بود . ۳- دلارام خانم که نسبش به خوانین بلوچ می رسید و احمد شاه از وی دختری به نام مریم دخت داشت . ۴- آخرین زن او فاطمه خانم دختر حسین مینوی که تنها زن احمد شاه بود که با خاندان قاجار ارتباطی نداشت و تنها پسر احمد شاه به نام فریدون میرزا حاصل این ازدواج می باشد .

احمد شاه در اواخر عمرش زمانی که از پس گیری سلطنت از دست رفته اش نا امید شد به تجارت و خرید و فروش بورس روی آورد . در وصیت نامه اش کمپانی گارانتی تراست نیویورک را مجری وصیت نامه خود نمود .

آن وصیت نامه فرزندان خود را به شرح زیر معرفی می کند:

- ۱- مریم دخت (متولد ۳۰ اردیبهشت ۱۲۹۴ متوفی ۱۹ مهر ۱۳۸۴)
- ۲- ایران دخت (متولد ۲۵ آبان ۱۲۹۴ متوفی ۱۳۵۹)
- ۳- همایون دخت (متولد ۱۱ مهر ۱۲۹۶ در حال حاضر در پاریس زندگی می کند)
- ۴- فریدون میرزا متولد ۲ بهمن ۱۳۰۱ (تنها پسر احمد شاه که در هنگام مرگ پدر ۷ ساله بود . او تحصیلات عالی خود را در رشته حقوق به پایان رساند و به وکالت دادگستری اشتغال ورزید و سرانجام در سال ۱۳۶۷ در پاریس در گذشت)

احمد شاه برای هر یک از فرزندانش شهریه ای معین نمود و قیومیت آنها را به مادر خود ملکه جهان سپرد و متذکر شده بود حقوق ماهیانه آنها را تا ۱۸ سالگی پرداخت نمایند و هر کدام بعد از ۱۸ سالگی سهم الارث خود را دریافت کند . او همچنین هزینه ادامه تحصیل برادر زاده گان (فرزندان محمد حسن میرزا) را تعیین نمود .

منابع :

- ۱- پیرنیا ، حسن و اقبال آشتیانی ، عباس - تاریخ ایران از آغاز تا انقراض قاجاریه - انتشارات مجید - ۱۳۸۷
- ۲- بامداد ، مهدی - شرح حال رجال ایران قرن ۱۲-۱۳-۱۴ ه.ق - نشر فردوس - تهران ۱۳۸۴
- ۳- ملک الشعرا بهار - محمد تقی ، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران جلد ۱ - انتشارات امیر کبیر - تهران ، چاپ چهارم ۱۳۷۱
- ۴- نفسی - سعید ، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر جلد ۲ - موسسه انتشارات بنیاد ، تهران ، چاپ چهارم ۱۳۶۱
- ۵- سایت موسسه مطالعات تاریخ معاصر .

www.iichs.org

۶- سایت موسسه پژوهش های دیپلماسی ایران

www.ir-psri.com

۷- دایرةالمعارف الکترونیکی ویکیپدیا (انگلیسی)

www.wikipedia.org